

Mis võiks viimasest ülemnõukogust jääda mällu ja ajalooraamatutesse

19. august 2021

30 aastat tagasi toimunu on juba ajalugu - mitmehäälne ja kohati ka kokkusobimatu jutustus toonastest sündmustest, inimestest, põhjustest ja tagajärgedest, saavutustest ja äpardumistest. Aga ka sellest, et õnn oli meiega ja usust, et me suudame. Et Eestit ootab edukas ja ilus tulevik. See tunne ja veendumus on saanud tegelikkuseks. Eesti, aga ka Läti ja Leedu uskumatu edulugu on tugev alus rahvuslikuks uhkuseks, väarikuseks ja kindlameelsuseks.

Tänane konverents annab järjekordse võimaluse rääkida isiklikult kogetust, talletada ehedat pilti päevadest 30 aastat tagasi. Jah, ütlesin, et jutustus tollest ajast on mitmehäälne ja kohati ka kokkusobimatu. See ei peaks olema üllatav, sest tegemist on ju poliitilise ajalooga. Pinge küsimustes, kelle sihid ja taktika olid õiged, kelle panus oli otsustav ja kuidas üldse hinnata viimase ülemnõukogu olemust ja tegevust, pole kadunud. Kuni on kättesaadav isiklik vahetu mälu, tuleks teha oma mälupildid kättesaadavaks kõigile. Muret ei peaks tundma, kui pilt justkui ei sobi kujunevasse kollektiivsesse mällu. On üsna viimane aeg ütelda vahetu osavõtjana, mis 30 aastat tagasi toimunud väärib mäletamist.

Mõistan, et minu isiklikud mälupildid, arusaam toimunud on vaid killuke, minu kogetud subjektiivne tegelikkus, mis ei pruugi sobida ühiskonna poolt lihvitud ja heakskiidetud jutustusega, mida hakatakse pidama AJALOOKS. Aga tahan, tahan väga anda oma panuse võimaluse loomiseks kirjutada ajalooraamatutes viimasest ülemnõukogust ja tolleaegsetest sündmustest tegelikkusega kooskõlas. Tahan, et poliitikute järgmised põlvkonnad saaksid viimase ülemnõukogu üle otsustada õiglaselt. Et tolleaegseid sündmusi, poliitikat mäletatakse ka tulevikus kooskõlas meie - vahetult osavõtjate - ehedate mälupiltidega.

Laias laastus tundub igale poliitikute uuele põlvkonnale, et ajaarvamine algab neist, et varasem on tühine, pole mäletamist väärt. Mis seal salata, küllap oli sama hoiak ka paljudel viimase ülemnõukogu liikmetel. Arvan, et viimane ülemnõukogu valiti ja tegutses tõukudes eelviimase ülemnõukogu vägitegudest. Meenutagem: 16. novembril 1988 võeti vastu

suveräänsusdeklaratsioon, milles kuulutati, et kõrgeim võim Eestis on siinsetel võimu-, valitsemis- ja kohtuorganitel. Selline julgustükk sündis poliitilises hädaseisundis. Nimelt oli oktoobrikuus avaldatud Moskva plaan muuta NSVLiidu konstitutsiooni selliselt, et võimu tsentraliseeritakse veelgi, et liiduvabariikidelt võetakse senikehtinud formaalne õigus liidust välja astuda.

Detsembris tunnistas ülemnõukogu massirepressioonid inimsusevastasteks tegudeks. Järgmise aasta jaanuaris võeti vastu keeleseadus, mis tegi eesti keelest riigikeele ja veebruaris kuulutati 24. veebruar iseseisvuspäevaks, mil heisati Pika Hermannini tornis sini-must-valge rahvuslipp. Mais otsustati üleminek isemajandamisele. Novembris kvalifitseeris ülemnõukogu NLiidu 1940. aasta aktsioonid Eesti vastu agressiooniks, okupatsiooniks ja sellele järgneva anneksiooniks. Riigivolikogu 22. juuli 1940. aasta deklaratsioon Eesti astumisest NSVLiidu koosseisu tunnistati õigustühiseks ja taotleti Eesti koha taastamist rahvusvahelise õiguse subjektina. 23. veebruaril 1990 tegi ülemnõukogu NSVLiidu Rahvasaadikute Kongressile ettepaneku alustada läbirääkimisi Tartu rahulepingu kehtivusele rajaneva Eesti iseseisvuse taastamise üle.

Ülevaade eelviimase ülemnõukogu vägitegudest aitab õigesti määrata kahe viimase ülemnõukogu olemust, sihte ja kohta ajaloos. Sellest lähtuvalt on asjakohane küsimus, kas me mäletame eelviimase ülemnõukogu vägilasi ja nende tegusid samaväärselt viimase ülemnõukoguga? Kas keegi neist on pälvinud riikliku tunnustuse? Austan sügavalt neid kolleege ja soovin, et nad tunneksid homsel pidupäeval sama erilist rõõmu nagu meie - ülemnõukogu viimase koosseisu liikmed.

Kui juba läks jutt nõ unustatud ajaloole, siis on mul südamel ka tolleaegsete valitsusjuhtide ja valitsuse liikmete vajumine teisejärgulisteks võrreldes ülemnõukoguga. See osa mälust ja ajaloost tuleks üles otsida ja paigutada kõrvuti ülemnõukoguga.

Mind häirib püüd kustutada ajaloost need tolleaegsed kangelased, kes on hilisemate tegude tõttu saanud riikliku hukkamõistu osaliseks. Olen korduvalt mõelnud eesti rahvuseepose Kalevipojale, tema rasketele kuritegudele, süükoormale ja karistusele. Eeposlikule usule, et karistus saab kantud ja Kalevipoeg võtab uuesti oma koha rahvajuhina. Võib ju olla, et eepos kajastab meie rahva võimet andestada?

Olen kuulnud etteheiteid ja mõnikord on lausa küsitud, miks viimasel ülemnõukogul kulus ligi poolteist aastat, et taastada Eesti riiklik iseseisvus. Näen kahte olulist põhjust. Esimene on vastuolud Eesti Komiteega, kes ei pidanud võimalikuks, et ülemnõukogu selliseid samme astub. Lahkarvamusi oli paljudes riigi ülesehitamise küsimustes. Osa ülemnõukogu liikmetest justkui esindasidki Eesti Komiteed, mistõttu oli koostöö mittelaabumise tõttu küsitav vajalike poolthääle saamine iseseisvuse taastamise, samuti muude olulisemate küsimuste otsustamisel. Pealegi oli eesmärgiks hoiduda ühiskonna lõhestamisest, püüd saavutada suurem üksmeel. Loomulikult pidurdas selline olukord edasiliikumist ja kahjustas ülemnõukogu sõnumite selgust. Teine ja samaoluline põhjus oli vajadus võita aega, et teha vajalikud ettevalmistused iseseisvumiseks.

Kuigi ettevalmistustöö hõlmas ka seadusbaasi loomist, tuli ülemnõukogul selle esmatähtsa ülesande kõrval ja mõnikord asemel tegeleda sisepoliitiliste pingete leevendamisega riigis ja ülemnõukogus. Tõene pole minu arvates väide, et ülemnõukogus valitses eestimeelsete liikmete seas alati suur üksmeel. Üksmeel oli eeskätt detailideta eesmärgis taastada Eesti Vabariik. Heaks näiteks pingetest eestimeelsetes jõududes on Eesti Kongressi 25. mai 1990. aasta otsus, millega tehti Eesti Komiteele ülesandeks välja töötada ja kehtestada ajutisi seadusi põhiseadusliku riigivõimu taastamiseks. Seda küll ei toimunud, aga Eesti Komitee nõ esindajad ülemnõukogus sisuliselt vetostasid otsused, mis polnud nende arvates Eesti Komiteele meelepärased. Mällu ja ajalooramatutesse võiksid sellest perioodist jääda mitte üksnes vastuolud ja pinged, mis olid paratamatud, loomulikud, isegi vajalikud, vaid eeskätt tahe ja suutlikkus hoiduda lõplikust vastandumisest, koostöökanalite hoidmine. Selle perioodi seadusandlusest on tänaseni olulise, lausa pöördelise tähtsusega omandireformi aluste seadus.

19. augusti 1991. aasta sündmused Moskvast tingisid, et Eesti astuks edasilükkamatult omapoolsed otsustavad sammud. Võimalus, et tegemist on kiiresti läbikukkumisele määratud riigipöördekatsega, tundus neil tundidel vähetõenäoline. Reaalse ohu tõttu, et Eesti võetakse sõjaväelise kontrolli alla ja vähemalt osa ülemnõukogu liikmetest arreteeritakse, otsustati poliitilise pidepunkti loomiseks ja rahva meelsuse turgutamiseks taastada Eesti iseseisvus koheselt. Ettevalmistused iseseisvumiseks polnud küll lõppenud, aga loodeti hakkama saada. Tuleb tõdeda, et kõige murettekitavam oli aga Eesti Komitee vastasseis ülemnõukogu sellele

sammule. Ebamäärane olukord valitses ka ülemnõukogu sees - osa ülemnõukogu liikmetest ei pidanud võimalikuks iseseisvuse taastamist kaasamata Eesti Komiteed või üldse ülemnõukogu poolt. Läbirääkimised Eesti Komiteega ei andnud 19. augustil tulemust. Aeg pudenes käest ja NLiidu relvajõud hõivasid uusi positsioone. Õnneks jõuti mõlemapoolsete järeleandmistele teel 20. augusti õhtul kokkuleppele ülemnõukogu iseseisvusotsuse kohati küll ebaselges ja kohase särata sõnastuses - ülemnõukogu lähtub rahva soovist taastada riiklik iseseisvus, kinnitab Eesti riiklikku iseseisvust ja taotleb diplomaatiliste suhete taastamist lähtudes Eesti Vabariigi järjekestvusest rahvusvahelise õiguse subjektina. Kokkuleppe ja selle otsuse tuumaks on aga minu arvates Eesti Komitee ja ülemnõukogu ühine soov moodustada võrdse esindatusega Põhiseaduse Assamblee. Sellega olid sisepoliitilised takistused edasiliikumiseks kõrvaldatud.

Mäletan muret ja ootusärevust, kas ja millal võetakse Eesti tagasi riikide perre. Pisut rahulikumaks läks 22. augustil, kui Island tunnustas Eesti taasiseseisvumist. Siis aga paus, pinge kasvas. Lahendus saabus 24. augustil, kui Venemaa tunnistas Eesti Vabariigi iseseisvust. Pärast seda järgnes tunnustamislaine. Ameerika Ühendriigid tunnustasid Eesti iseseisvust 2. septembril. Tundsin end samamoodi kui 16. novembril 1988: tohutu kergendus, meeletust vaimsest väsimusest vürtsitatud õnne ja lootusrikkuse tunne. Kõik oli siis alles ees. Tunnistan, silmad läksid iseenesest märjaks.

Minu arvates on Venemaa ja Jeltsini rolli Eesti taasiseseisvumisel alahinnatud. Ma ei väida, et sellel perioodil toetati mitmel korral Eestit ajaloolise ülekohtu heastamiseks või meie vabaduse kindlustamiseks. Lihtsalt Venemaa ja Jeltsini huvid olid sellel ajahetkel meile soodsad. Rohkemat ei saanud ühe suurriigi puhul isegi unistades tahta. Eestil oli järjekordselt õnne ja me suutsime seda kasutada. Tänapäevaste lähedaste sõprade viivitust Eesti riikliku iseseisvuse tunnustamisel tuleb aga pidada loomulikuks ja vajalikuks ettevaatlikuseks rahvusvahelises suhtluses. Unustada ei maksa sedagi, et valitses Gorbatšovi imetlemine ja toetus. Piire, sh NLiidu piire ei tahetud kokkuleppeta muuta. Uute väikeriikide sündi peeti aga pigem ohuks kui toetustväärivaks.

Mõeldes ajas 30 aastat tagasi meenub mõnelgi korral vanaisa Mihkel Nael, kes oli vallavanem ja Vabadussõja kangelane. On ängistav, et ta ei elanud

Eesti Vabariigi taastamiseni. See oleks olnud talle mõõtnatult oluline, oleks toonud rahu hinge ja leevendanud ülekohtu valu. Mulle tundub, et peaksime Eesti Vabariigi järjepidevust mõistma mitte üksnes õiguslikult, vaid ka mentaalselt - hingelise seosena inimestega, kes oma tööga, võitlusega, usu ja lootusega rajasid meie riigi.

Langetan pea meie riigi loojate mälestamiseks ja austamiseks.

Täna!